

2. A FORDÍTÁS MINT ÁTVÁLTÁSI MŰVELET

Két rokon nyelv között is ritkán fordul elő, hogy a fordítás csupán abból áll, hogy a forrásnyelvi, vagyis fordítandó mondat szavait egyszerűen helyettesítjük azok célnyelvi ekvivalenseivel – mint ahogyan azt egy fentebbi példán láthattuk:

Tout le monde sait que la fête commencera demain. → Todo el mundo sabe que la fiesta comenzará mañana.

Ilyen behelyettesítéseket egy fordítógép is el tud végezni. Tegyük próbára a fordítógépet egy rövid mondattal két annyira különböző nyelv között, mint a francia és a magyar:

Il faisait déjà grand jour. → Ő csinált már nagy nap.

A forrásnyelv és a célnyelv közötti kontrasztivitások miatt általában lexikai, grammatikai és szintaktikai átalakítások, szaknyelven átváltási műveletek egész sorát kell elvégezni ahhoz, hogy a célnyelv szóhasználati, nyelvtani, mondatszerkezeti és stilisztikai normáinak a leginkább megfelelő megoldáshoz jussunk. A fenti esetben is többféle kötelező átváltási műveletet kell végrehajtanunk, hogy értelmes mondatot kapjunk:

Il faisait déjà grand jour. → Már javában délelőtt volt. / A nap már magasan járt.

Mindkét fordítás esetében szinte teljesen átalakítottuk a forrásnyelvi mondatot, és csak a *déjà* ekvivalensét tartottuk meg. A kötelező átváltási műveletek után az adott szövegkörnyezetnek megfelelően elvégezhetünk fakultatív átváltási műveleteket:

Qui êtes-vous? → Ki(csoda) ön? / Kihez van szerencsém? / (*telefonon*) Kivel beszélék?

A fordítógép csak behelyettesítéseket (*lásd: szószintű átváltás*) tud elvégezni, de hogyan jár el, ha a célnyelvben több ekvivalenst talál? Tegyük ismét próbára, fordítsa franciára az alábbi mondatot:

Ragyogóan süt a nap. → Brillamment cuit/rôtit/brûle le/la/les jour/soleil.

Ez esetben matematikailag tizennyolc lehetőség közül kellene választania, és mind a tizennyolc döntése rossz volna, mert a szószintű átváltás itt nem vezethet eredményre.

Az átváltás műveleti szintjei

Szószintű átváltás (behelyettesítés a célnyelvi ekvivalenssel)

La secrétaire travaille. – A titkárnő dolgozik.

Szó szerkezetszintű átváltás (pl. a szórend megfordítása)

Le Musée des Beaux-Arts est fermé. – A Szépművészeti Múzeum zárva van.

A szobám ablaka a tengerre néz. – La fenêtre de ma chambre donne sur la mer.

Mondatszintű átváltás (pl. szenvedő szerkezet helyett cselekvő)

Ce pont fut construit par les Romains. – Ezt a hidat a rómaiak építették.

Szövegszintű átváltás (nézőpontváltás, más megközelítésből történő megfogalmazás)

J'ai de l'aversion pour les reptiles. – (Engem) taszítanak a hüllők.

A fordítással szembeni elvárások szerint

Stilisztikai átváltás

Dans ce domaine de la science il reste encore bien des questions à éclaircir. – A tudományak e / eme területén sok még a tisztázandó kérdés.

Dans cette traduction il reste encore pas mal de fautes à corriger. – Ebben a fordításban sok hibát ki kell még kijavítani. (*Ez esetben indokolatlannak éreznénk az e vagy eme és a kijavítandó szavak választhatóságát.*)

Pragmatikai átváltás (társadalmi-kulturális szempontok szerint)

¿Te acuerdas del nombre de nuestro proveedor? –preguntó el director a la secretaria.
Vous souvenez-vous du nom de notre fournisseur ? demanda le directeur à la secrétaire.

Spanyolországban sokkal általánosabb a tegeződés, mint Franciaországban vagy a francia nyelvterületeken, emiatt általában indokolt magázó formákra váltani a franciára fordításban.

* * *

A fordítás célja az adott fordítandó, vagyis forrásnyelvi szöveg minden egyes mondata ekvivalensének a megtalálása, illetve többnyire megalkotása a célnyelven. Ez az ekvivalens nem feltétlenül egyetlen lehetséges változatot jelent, de a legsikerültebb az, amelyik a forrásnyelvi mondat jelentéstartalmát és stílusbeli sajátosságait a legpontosabban közvetíti, egyszersmind a célnyelv morfoszintaktikai és stilisztikai normáinak a leginkább megfelel, következésképp a legtermészetesebbnek hat.

1. Grammatikai és szintaktikai átváltási műveletek

1.1. Betoldás ↔ kihagyás

A grammatikai betoldásokat, illetve kihagyásokat általában a két nyelv közötti kontrasztivitások indokolják, így azok többnyire kötelező átváltási műveletek.

Il est vrai que ce n'était pas de sa faute. – Igaz, hogy nem az ő hibájából történt.

Raconte-moi quelque chose d'intéressant ! – Mesélj (nekem) valami érdekeset!

Qu'il le fasse lui-même ! – Csinálja meg ő maga!

J'aimerais bien savoir quand il partira. – Szeretném tudni, mikor fog elutazni.

Ce n'est pas du vin, c'est de l'eau. – Ez nem bor, ez víz.

Ça sent bon le café. – Finom kávéillat van.

Sajátos jelenség a magyar nyelvben a határozói és a tárgyi mellékmondatok előre vetítése a megfelelő határozószóval, ill. névmással:

Addig várok, amíg vissza nem jössz. – J'attendrai jusqu'à ce que tu reviennes.

Azt mondta, hogy nem ér rá. – Il a dit qu'il n'avait pas le temps.

Akkor láttam őket utoljára, amikor Párizsban voltam. – Je les ai vus la dernière fois quand j'étais à Paris.

Onnan tudom, hogy láttam. – Je le sais parce que je l'ai vu.

Úgy döntöttem, hogy nem válaszolok rá. – J'ai décidé de ne pas y répondre.

A francia nyelvben jellemző a személytelen *il* névmás használata a határozatlan alanya vonatkozó állítmány előtt:

Des choses étranges se passent dernièrement. → *Il* se passe des choses étranges dernièrement. – Furcsa dolgok történnek az utóbbi időben.

Il n'est venu que des jeunes gens. – Csak fiatalok jöttek.

A főmondatban a tárgyi mellékmondatra vonatkozó állítmány előtt jellemzően a szintén személytelen *ça* vagy *cela* névmás áll:

Ça m'inquiète de plus en plus qu'il ne soit toujours pas là. – Egyre jobban aggaszt, hogy még mindig nincs itt.

Cela lui fait plaisir de se sentir utile. – Örömmel tölti el, hogy hasznosnak érzi magát.

1.1.a. Alany betoldása ↔ kihagyása

A magyar és a francia nyelv viszonylatában gyakori átváltási művelet, hiszen a ragozott igealak (állítmány) a magyarban egyértelműen utal az alanya, ami miatt a személyes névmást általában elhagyjuk, ha korábban már ismertté vált az alany:

Korán ment el otthonról. Taxiba ült, hogy mielőbb kiérjen a repülőtérre. – *Il/elle* sortit de chez lui/elle de bon matin. *Il/elle* prit un taxi pour arriver à l'aéroport le plus tôt possible.

1.1.b. Tárgyi bővítmény betoldása ↔ kihagyása

A betoldás jellemző iránya *m* → *fr*, a kihagyásé *fr* → *m*.

Soha többé nem láttam viszont. – *Je ne l'ai plus jamais revu(e)*.

Úgy döntött, hogy nem veszi meg. – *Il a décidé de ne pas l'acheter*.

A többes számú tárgyi bővítményt azonban a magyarban sem hagyhatjuk el:

Il y avait deux hommes qui m'attendaient là. Je ne les connaissais pas.

– Két férfi várt rám ott. Nem ismertem őket.

1.1.c. Birtokos jelző betoldása ↔ kihagyása

Mivel a magyar nyelv ragokkal fejezi ki a birtokviszonyt, a birtokos jelző betoldásának jellemző iránya *m* → *fr*, a kihagyásának *fr* → *m*.

Il a laissé sa voiture en face de l'entrée. – A bejáratnál szemben hagyta a kocsiját.

Notre tâche la plus importante est toujours la lutte contre le crime organisé. – A legfontosabb feladatunk továbbra is a szervezett bűnözés elleni harc.

Testrészekre utalásnál jellemzően elmarad a birtokos jelző:

Be van gipszelve a bal kezem. – *J'ai le bras gauche dans le plâtre*.

Elle ferma les yeux en pressant la détente. – Behunyta a szemét, ahogy meghúzta a ravaszt.

1.1.d. Főnevek bővítményeinek betoldása ↔ kihagyása

Egyes jelzők vagy jelzői szerkezetek magyarra fordítása esetén elkerülhetetlen az *alakú, fekvő, elhelyezkedő, készült, lakó, lévő, való* és hasonló bővítmények betoldása. A betoldás jellemző iránya tehát fr → m, a kihagyásé pedig m → fr.

On ne sait rien du voisin d'en haut. – Semmit se tudunk a felettünk lakó szomszédról.
A látogatók egy kör alakú terere érkeztek. – Les visiteurs sont arrivés à une place circulaire.

La forteresse au sommet du mont fut construite au XIIe siècle. – A hegy tetején álló vár a XII. században épült.

1.1.e. Nemek konkretizálása ↔ generalizálása

Mivel a franciával ellentétben a magyar nyelvben nincsenek nyelvtani nemek, a franciára fordításkor általában elkerülhetetlen azok konkretizálása (pl. a megfelelő személyes névmás betoldásával):

Ils se sont connus il y a trois ans. Elle travaillait dans une boutique de fleuriste, et lui, dans une banque. – Három éve ismerkedtek meg. A lány egy virágüzletben, a fiú pedig egy bankban dolgozott.

Kimerülten érkezett haza. – Il/Elle est arrivé/-e chez lui/elle épuisé/-e.

Je ferai tout ce que je peux, ne vous inquiétez pas, dit-il. – Megteszem, ami tőlem telik, ne aggódjon – mondta a férfi/fiatalember/fiú/portás stb.

1.2. Grammatikai cserék

A grammatikai cserék rendkívül sokféle változata merülhet fel egy hosszabb fordítás során. Négy fő kategóriába sorolhatók:

- formaváltás
- a névszó számának megváltoztatása
- szófajváltás
- a mondatrészi szerepek megváltoztatása.

1.2.a. Formaváltás

A kijelentő mód és a kötőmód, valamint az igeidők használata tekintetében igen széles körű a kontrasztivitás a két nyelv között, s ebből adódóan az egyik legjellemzőbb formaváltási művelet a mód és az idő megváltoztatása:

Je ne crois pas qu'il vienne. – Nem hiszem, hogy eljön / el fog jönni.

Azt mondta, ha majd túl lesz a vizsgáin, írni fog nekem. – Il a dit que quand il aurait passé ses examens, il m'écrirait.

Örülök, hogy elfogadták a meghívást. – Je suis heureux qu'ils aient accepté l'invitation.

Tu peux venir me voir quand tu voudras. – Meglátogathatsz amikor (csak) akarsz.
Le train vient de partir. – A vonat az imént indult el.

Le train est parti. – A vonat elindult.

Le train est parti avec 3 minutes de retard. – A vonat három perc késéssel indult.

Le train partait toujours à l'heure. – A vonat mindig pontosan indult.

Comment dirais-je ? – Hogy is mondjam?

Le fameux guitariste aurait été hospitalisé. – A híres gitárost információk szerint kórházba szállították. / Úgy tudjuk, a híres gitárost kórházba szállították.

1.2.b. A névszó számának megváltoztatása (többes szám ↔ egyes szám)

Jellemző különbség a két nyelv között, hogy a francia a páros testrészek, ruhadarabok, szerszámok stb. nevét többes számba teszi, a magyar pedig rendszeren egyes számba:

Regarde-moi dans les yeux ! – Nézz a szemembe!

Il m'attendait dans son bureau les bras croisés. – Karba tett kézzel várt az irodájában.

Tu ferais mieux de chausser tes bottes. – Jobb, ha csizmát húzol.

Ces ciseaux ne coupent pas. – Ez az olló életlen.

Számnevek után a magyarban nem tesszük többes számba a főnevet és a melléknevet:

Nem kevesebb, mint 50 ezer eurót nyert. – Il a gagné pas moins de 50 mille euros.

A francia nyelvben a nulla után többes számban áll a főnév:

La température moyenne va avoisiner les zéro degrés. – Az átlaghőmérséklet nulla fok körül alakul.

Többes számú főnév jelzője a magyarban egyes számban marad:

A magyar úszónők bejutottak a középdöntőbe. – Les nageuses hongroises se sont qualifiées pour les demi-finales.

Bizonyos szavakat, illetve fogalmakat a francia nyelv többes számban használ:

les alentours – környék; *les annales* – évkönyv; *les archives* – levéltár; *les arts appliqués* – iparművészet; *les décombres* – omladék, rom(ok); *les environs* – környék; *les fiançailles* – eljegyzés; *les frais* – költség; *les funéraires* – temetés; *les honoraires* – tiszteletdíj; *les mathématiques* – matematika; *les mœurs* – erkölcs; *les obsèques* – temetés; *les pourparlers* – tárgyalás, megbeszélés; *les ténèbres* – sötétség; *les vacances* – nyaralás, üdülés, vakáció; *les vivres* – élelem, élelmiszer

Ellenkező példát nehéz találni:

erőviszonyok – rapport de forces

Az általános alanyt a francia jellemzően az *on* határozatlan névmással fejezi ki, míg a magyarban rejtve van (ők), és az ige többes szám harmadik személye utal rá:

Dans ce pays on parle quatre langues. – Ebben az országban négy nyelvet beszélnek.

On dit que cette route est dangereuse. – Azt mondják, ez az út veszélyes.

Az *on* gyakran helyettesíti a többes szám első személyét, főleg a beszélt nyelvben:

Avant de partir, on va boire un coup. – Mielőtt elindulunk, iszunk egyet.

On se sent bien à l'aise dans cette petite ville. – Nagyon jól érezzük magunkat ebben a kisvárosban.

Meg kell jegyezni, hogy az *on* többé-kevésbé magában foglalja a beszélő személyét is, mint a magyarban az *ember* (a szó tulajdonképpen az *homme* redukált formája, ugyanúgy a latin *homo*-ból ered):

On dirait qu'il va pleuvoir. – Azt gondolná (hinné, mondaná) az ember, hogy esni fog.

Ha semmilyen mértékben nem foglalja magában, akkor a szenvedő, vagy a műveltető szenvedő szerkezet használatos:

L'infracteur a été sanctionné. – A szabálysértőt megbüntették.

Elle s'est fait duper. – Becsapták.

Il s'est fait buter. – Kinyírták.

1.2.c. Szófajváltás

1.2.c./1. Melléknév felcserélése határozószóval, és fordítva

A francia nyelvben a melléknév állapothatározói funkciót is betölthet szófajváltás nélkül (vagyis megmarad melléknévként), magyarra ilyen esetben azonban mindenképpen határozószóval fordítjuk:

Nous sommes arrivés chez nous fatigués par la longue marche. – A sok gyaloglástól fáradtan érkeztünk haza.

Ijedten hőkölt vissza. – Il a reculé effrayé.

1.2.c./2. Névszó felcserélése igével (igésítés) ↔ ige felcserélése névszóval (főnevesítés)

A magyar nyelv stílusbeli jellegzetességei közé tartozik az igei forma előnyben részesítése is a névszóival szemben. (Ebben a mondatban is helyesebb lett volna *előnyben részesítés* helyett azt írni, hogy *előnyben részesíti*). Tehát: a magyar nyelv stílusbeli jellegzetességei közé tartozik az is, hogy az igei formát előnyben részesíti a névszóival szemben. Az „igésítés” jellemző iránya ennél fogva fr → m, bár a művelet általában fakultatív, és mérlegelést kíván.

Je voudrais savoir l'heure exacte de l'arrivée du train. – Szeretném tudni, pontosan mikor érkezik a vonat.

Kevesbé jónak találnánk a szövegű fordítást:

Szeretném tudni a vonat pontos érkezésének időpontját.

Les analystes prévoient une forte augmentation du trafic aérien. – Az elemzők szerint jelentősen növekedni fog a légiforgalom.

Jónak találnánk a szövegű fordítást is:

Az elemzők a légiforgalom jelentős növekedését jósolják.

Une seule minute d'arrêt du système de réglage causerait l'arrêt de la production.

– Ha csak egy percet leállna a szabályzó rendszer, leállna a termelés.

Ez esetben kevésbé találnánk jónak a szövegű fordítást:

A szabályzó rendszer csak egy percnyi leállása (is/már) a termelés leállítását okozná.

Az igésítés általában egyéb átalakításokkal is jár, mint a fentebbi példákban is láthattuk:

l'heure exacte – *pontosan mikor*; les analystes prévoient – az elemzők *szerint*; a causerait szót kihagytuk a fordításból.

Az igei vagy névszói megoldás választása nagyban függ a szövegkörnyezettől, az adott ígétől, és a fordítással szembeni elvárásoktól is. Ha – mint általában – a természetesség az elsődleges szempont, akkor az első, ha pedig a tömörség, akkor a második változat mellett döntünk:

Malgré sa défaite au premier tour, il a gagné le tournoi. – Bár az első fordulóban vereséget szenvedett, megnyerte a tornát. / Az első fordulóban elszenvedett veresége ellenére megnyerte a tornát.

Az alábbi esetben az első változatot gördülékenyebbnek, természetesebbnek érezzük:

Le Parlement européen envisage la levée de l'embargo. – Az Európai Parlament az embargó feloldását fontolgatja. / Az Európai Parlament fontolgatja, hogy feloldja az embargót.